

Het rapport van Team Consult:
een algemene beschouwing

prof. dr. Cyrille Fijnaut*

* Gewoon Hoogleraar Strafrecht en Criminologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Katholieke Universiteit Leuven

INHOUD

I. INLEIDING	25
II. DE OPDRACHT AAN DE FIRMA TEAM CONSULT	27
1. De inhoud van de opdracht	27
2. Waarom aan Team Consult?	31
III. DE UITVOERING VAN HET ONDERZOEK	33
1. De uitgangspunten van het onderzoek	34
2. De methoden van het onderzoek	37
IV. DE UITKOMSTEN VAN DE AUDIT	38
1. De resultaten van het onderzoek	38
2. De voorstellen van Team Consult	39
V. TOT BESLUIT: HOE NU VERDER?	41

I. INLEIDING

Bijna een eeuw geleden verscheen een boek over de organisatie en de werking van het Belgische politiewezen dat naar mijn mening nog altijd behoort tot de beste geschriften die hierover ooit zijn gepubliceerd. Ik bedoel het boek van U. van Mighem: *Etude sur les différents services de police de la Belgique au point de vue de leurs attributions, pouvoirs et obligations, leur organisations, services de bureaux, tenues, rémunérations, et recrutements; des qualités physiques et morales nécessaires aux fonctionnaires et agents et des améliorations à apporter à ces différents services.*¹ In zijn inleiding schrijft hij dat er wel heel wat theorieën over de politie naar voren zijn gebracht maar dat hij denkt zich niet te vergissen wanneer hij vaststelt “qu’aucun des nombreux auteurs ne s’est attaché à exposer l’institution de la police sous le rapport de son fonctionnement, des lacunes et des vices de son organisation”.

Nu, bijna een eeuw later, ligt er opnieuw een boek op tafel waarin het politiewezen van dit land niet zozeer wordt onderworpen aan allerhande bespiegelingen, maar vooral in zijn feitelijke functioneren wordt doorgelicht nl. het rapport *De politiediensten in België* dat de firma Team Consult op verzoek van de regering heeft vervaardigd.² En het doel van deze studie is hetzelfde als indertijd U. van Mighem voor ogen stond: een analyse van de situatie maken “qui permette aux autorités d’apprécier si l’institution répond à toutes les exigences et si son organisation actuelle lui permet de remplir complètement les devoirs qui lui incombent”. L. Tobback, de Minister van Binnenlandse Zaken die de publikatie van het rapport van de firma Team Consult mogelijk heeft gemaakt, schrijft in zijn voorwoord in elk geval: “Deze studie zal de discussie met alle beleidsverantwoordelijken en de betrokken politiediensten over de toekomst van ons politiebestedel stofferen en nieuw leven inblazen. Daardoor zullen de bevoegde Ministers en de regering in staat worden gesteld om hun eigen beleidsopties voor de reorganisatie van de politiediensten en voor een efficiënt veiligheidsbeleid te bepalen”.

Wie het boek van U. van Mighem kent en eveneens bekend is met de ontwikkeling die het politiewezen sedert de verschijning van zijn studie in 1893 heeft doorgemaakt, kan echter zonder meer vaststellen dat van de voorstellen die hij deed, in de praktijk niet veel terecht is gekomen. Om een brandend actueel voorbeeld te noemen: op p. 229 schrijft hij

over de verhouding tussen de rijkswacht en de gemeentepolitie het volgende: "Toutes questions personnelles doivent disparaître quand il s'agit d'assurer l'ordre et la sécurité publique et les deux institutions ont tout à gagner à s'entendre et à user leurs efforts pour l'accomplissement des nombreux devoirs qui leur incombent. Non seulement semblable union assure mieux la répression des crimes et délits mais augmente le prestige et la considération de ces deux services et du personnel qui les composent". Maar wat is nog steeds, om niet te zeggen: nog steeds meer, het geval? Ik haal dit rake voorbeeld niet aan om te suggereren dat het met het oog op het toekomstig beleid "dus" zinloos is om indringend aandacht te schenken aan *De politiediensten in België*, want dan zou deze tekst niet zijn geschreven. Wel dient deze verwijzing ertoe om te waarschuwen voor naïef optimisme omtrent de invloed van (een discussie over) zulk een onderzoeksrapport op het beleid dat feitelijk wordt gevoerd. Belangen en belangentegenstellingen, inzichten en verschillen van inzicht, gevoelens en tegenstrijdige gevoelens versperren gewoonlijk de weg tussen onderzoek en beleid. Maar wellicht is deze waarschuwing overbodig. Iedereen die in de voorbije jaren de evolutie van het politiebeleid en het politiewezen heeft gevolgd, zal sowieso wel beseffen hoe kronkelig die weg meestal is.

In het kader van deze studiedag is mij de taak toegemeten om het rapport van de firma Team Consult in het algemeen te bespreken; de andere inleiders zullen het behandelen vanuit het perspectief van de politiedienst waartoe zij behoren. Aan de ene kant is zo'n algemene taakstelling gerieflijk omdat zij veel vrijheid verschaft voor de keuze van thema's, de bepaling van standpunten enz. Aan de andere kant is zij juist hierom ook ongemakkelijk. Want welke onderwerpen wel en welke onderwerpen niet behandelen? Hoe ver buiten het rapport zelve treden en hoe ver er in detail op ingaan? Welke punten wel als referentiepunten beschouwen en welke buiten beschouwing laten? Het spreekt vanzelf dat op dergelijke vragen heel verschillende antwoorden kunnen worden gegeven. Het samenstel van antwoorden dat ik erop heb gegeven, heeft een inleiding voortgebracht die als volgt is opgebouwd.

Mijn bespreking zal bij het begin beginnen: de opdracht aan de firma Team Consult, of, eerder nog: het feit dat de firma Team Consult een opdracht kreeg. Want alleen al gezien de politieke situatie waarin een en ander heeft gespeeld, maar zeker ook gezien het politieke niveau waarop over een en ander werd beslist, spreekt noch het een noch het ander vanzelf.

Op de tweede plaats zullen de uitgangspunten en de onderzoeksmethodes die door de firma Team Consult zijn gebezigd, worden besproken. Want onwillekeurig vormen deze beide de basis waarop de resultaten van haar onderzoek berusten en, als het goed is, ook de grondslag waarop de reorganisatievoorstellen zijn gebaseerd.

En ten derde zal een beschouwing worden gewijd aan deze voorstellen. Hierin zal niet alleen hun band met de resultaten van het onderzoek worden nagegaan, maar meer bepaald ook hun verhouding tot het gevoerde resp. het te voeren politiebeleid.

II. DE OPDRACHT AAN DE FIRMA TEAM CONSULT

1. De inhoud van de opdracht

De opdracht die de firma Team Consult op 30 augustus 1985 van de Ministerraad kreeg, luidt volgens het rapport als volgt:

- a. een onderzoek van de huidige situatie van de verschillende korpsen (rijkswacht, gemeentepolitie, gerechtelijke politie, andere politiekorpsen);
- b. het formuleren van concrete voorstellen om de doeltreffendheid van de korpsen te verbeteren.³

Het is, zoals men ziet, een rijkelijk vage opdracht. Met name het eerste deel: de huidige situatie van de verschillende korpsen onderzoeken, roept vragen op. Want wat wordt hier verstaan onder "huidige situatie"? Gelet op het zinsverband ("van de verschillende korpsen") en gelet op de uitwerking van de opdracht wordt er kennelijk de bestaande (interne) organisatie en werking van de genoemde diensten mee bedoeld. Dit nu is een belangrijke vaststelling. Want zij maakt duidelijk dat er een enorme kloof gaapt tussen de opdracht die aan Team Consult is gegeven, en de problemen die direct en indirect hebben geleid tot het verlenen van deze opdracht. Deze problemen kunnen hier natuurlijk niet omstandig worden uiteengezet. Maar onder verwijzing naar de literatuur die er inmiddels over is verschenen, kan er kort het volgende over worden gezegd.

De opdracht werd, zoals gezegd, verstrekt op 30 augustus 1985, d.w.z. in de na-dagen van het Heizeldrama en van de Minister van Binnenlandse Zaken Nothomb. De problemen die tijdens dit drama op politiegebied uitbraken en leidden tot de val van de genoemde Minister, situeerden zich inderdaad op het niveau van de interne organisatie, het feitelijke functioneren en de samenwerking van/tussen de verschillende politiediensten. M  r niet alleen op dit niveau! Zeker zo belangrijk waren de problemen op het niveau van de diverse (bestuurlijke) politieautoriteiten en op het tussenniveau: de relaties tussen deze autoriteiten en de betrokken politiediensten. Noch de resultaten van het onderzoek van de parlementaire commissie die een onderzoek heeft ingesteld naar de oorzaken etc. van het Heizeldrama, noch de uitkomsten van de studie van P. 't Hart en B. Pijnenburg laten hier enig misverstand over bestaan.⁴ En wat geldt voor het Heizeldrama dat geldt ook voor de "gebeurtenissen" en "zaken" die kennelijk - waarom de opdracht aan Team Consult anders niet beperkt tot de problematiek van de politie le handhaving van de openbare orde? - op de achtergrond hebben meegepeeld bij de formulering van die opdracht: de aanslagen van de CCC en de "Bende van Nijvel" in 1984-1985, de moeilijkheden met de Veiligheid van de Staat en de zaak Fran ois in het begin van de jaren '80.⁵ Ook in al deze kwesties is immers zonneklaar gebleken dat er beslist wel allerhande problemen zijn in en tussen de (gerechtelijke afdelingen resp. secties voor politieke inlichtingen van de) betrokken politiediensten, maar dat er ook ernstige moeilijkheden bestaan in de kring van personen en instanties die in de sfeer van het gezag en het beheer nauw zijn betrokken bij het reilen en zeilen van die diensten: het Ministerie van Justitie, het Openbaar Ministerie, de zittende magistratuur in de persoon van de onderzoeksrechters e.a.

Daarenboven is het zo dat in de voorbije jaren niet alleen volop is gebleken hoe groot de problemen zijn in - laat ons het korthedshalve zo noemen - de algemene organisatie van het totale politiebestedel, maar ook in de toepassing van politie le methodes en technieken en van strafrechtelijke en administratiefrechtelijke (politie-)bevoegdheden. Deze problemen hebben aan de ene kant duidelijk te maken met de technische verkieslijkheid van een bepaalde politie le aanpak van problemen in de sfeer van de openbare orde, de opsporing, de hulpverlening etc.; in dit geval staan zij dus vooral in het teken van de doelmatigheid en doeltreffendheid ervan. Aan de andere kant slaan zij natuurlijk op de behoorlijkheid ervan; in dit geval staan zij dus vooral in het teken van de rechtmatigheid en aanvaardbaarheid van een bepaalde aanpak.

Neem b.v. het gebruik van administratieve aanhoudingen om collectief geweld te beheersen of de inzet van informanten en infiltranten met het oog op de bestrijding van terreur dan wel georganiseerde misdaad.

Neemt men nu de opdracht die aan Team Consult is gegeven, opnieuw in ogenschouw, dan blijkt inderdaad dat zij maar een deel van de gerezen problemen bestrijkt. Noch de problematiek van de zeggenschap over de organisatie en werking van de politiediensten, noch de problematiek van de verkieslijkheid en de behoorlijkheid van hun daadwerkelijk optreden zijn er immers in verwerkt. Dat dit ernstig moet worden betreurd, spreekt welhaast voor zichzelf. Niet alleen omdat aan Team Consult zodoende eigenlijk een "onmogelijke" opdracht is gegeven. Want het zal duidelijk zijn dat zowel de organisatorische kwaliteit van de politiediensten als de doeltreffendheid, behoorlijkheid etc. van hun optreden in belangrijke mate worden bepaald door de organisatie, het beleid etc. van de autoriteiten en organen waarvan zij afhankelijk zijn. Als een gemeentebestuur bv. niet investeert in "zijn" politie, moeten niet altijd haar officieren in de eerste plaats worden aangesproken op gebreken in de taakuitvoering. En als Ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie onvoldoende gekwalificeerde topambtenaren hebben, kunnen niet altijd de politiediensten in de eerste plaats verantwoordelijk worden gesteld voor gebreken in het politiebeleid. Maar het moet ook ernstig worden betreurd omdat zodoende een "onwenselijke" opdracht aan Team Consult is gegeven. Want het zal duidelijk zijn dat zij voorbijgaat aan de essentie van het politievraagstuk in een democratische rechtsstaat. En die essentie is dat de politie intern niet zomaar "goed" is georganiseerd en extern "goed" werkt, maar dat zowel haar interne organisatie als haar externe werking moeten worden afgestemd op de (vaak tegenstrijdige) zienswijzen van de betrokken bestuurlijke en gerechtelijke overheden en op de (dikwijls vage) grenzen van wet, recht en moraal. Zeker, Team Consult gaat in haar rapport niet helemaal voorbij aan de organisatie van de zeggenschap over de politiediensten en hier en daar stipt zij ook wel het juridische kader van de politieke taakuitvoering aan. Maar - en hier gaat het mij om - nergens maakt zij noch van het een noch van het ander een probleem. Wordt ergens de werking van de Dienst Algemene Rijkspolitie geanalyseerd? Vindt ergens een evaluatie plaats van het politiebeleid dat het Ministerie van Justitie voert? Nee toch!

In het verlengde van dit commentaar op de opdracht aan Team Consult vanuit de problemen die in de politiesfeer zijn gerezen, ligt de kritiek op deze opdracht vanuit de oplossingen die voor deze problemen

(kunnen) worden aangedragen. Want wat is het geval? De opdracht is helemaal gesteld in "eigentijdse" termen, in termen van het reilen en zeilen van de politiediensten *hic et nunc*. Maar het hoeft toch nauwelijks betoog dat de situatie waarin de politiediensten zich bevinden, de resultante is van de evolutie die het politiebestedel de afgelopen eeuw heeft doorgemaakt, en meer bepaald van het politiebeleid dat de voorbije 25-30 jaar is gevoerd. Om deze situatie te kunnen begrijpen, ook in de meer materiële betekenis van het woord, zou het dus nodig zijn geweest om die ontwikkelingen te analyseren. Maar niet alleen om haar te kunnen begrijpen, óók om haar meer dan marginaal te kunnen veranderen, te verbeteren, was een analyse hiervan op haar plaats geweest. Want zij had niet alleen inzicht kunnen verschaffen in de zwakke en sterke punten in de evolutie van het (beleid t.a.v. het) politiebestedel, maar zij had ook zicht geboden op de politieke, ambtelijke en andere marges waarbinnen bepaalde ombuigingen in deze evolutie mogelijk zouden zijn. In aansluiting hierop kan worden aangemerkt dat in de opdracht niet is voorzien in een onderzoek naar ontwikkelingen op politiegebied in de omringende landen. Zo'n component in de opdracht was om meerdere redenen echter beslist op z'n plaats geweest. Maar één ervan steekt wel boven alles uit, nl. dat met het oog op de toenemende internationalisering van het politiewerk afstemming van de organisatie van de eigen politie op die van de politie in de omringende landen van groot belang is. Daarenboven mag er toch op worden gewezen dat op een aantal vakgebieden de nodige veranderingen in het buitenland eerder op stapel zijn gezet, sneller verlopen etc. dan in het eigen land. Voorbeelden van zulke veranderingen zijn er te over: opleiding van (hogere) officieren, ondersteunende recherche, stafvorming bij grootschalig politie-optreden en ga zo maar door.

Natuurlijk zou nu kunnen worden tegengeworpen dat de opdracht aan Team Consult zo is beperkt, omdat de andere probleem-complexen misschien waren toebedeeld aan andere studie- of werkgroepen. Maar dit is niet het geval (geweest). Hooguit het rechtsvergelijkend onderzoek naar de "politiebevoegdheden" van plaatselijke besturen dat in 1985-1986 door het Ministerie van Binnenlandse Zaken werd toevertrouwd aan de Universiteiten te Gent en te Namen raakt zijdelings aan een van de bedoelde kwesties.⁶

Tenslotte rijst de vraag waarom de regering de opdracht die zij aan de firma Team Consult heeft gegeven, zo eng heeft geformuleerd. Naar de reden of redenen hiervan moet ik natuurlijk gissen. Wat ik me in elk geval niet kan voorstellen is dat dit onbewust, onopzettelijk is gebeurd;

daarvoor waren de problemen in de sfeer van de zeggenschap over de politie en in de sfeer van verkieslijkheid en behoorlijkheid van haar optreden ten tijde van het verlenen van de opdracht te hoog opgelopen. Om dezelfde reden kan ik moeilijk aannemen dat het is gebeurd vanuit een oogpunt van goed management: niet alle problemen ineens aanpakken, eerst de belangrijkste. Want niet alleen is, in mijn ogen, nu juist de configuratie van het totale politiebestedel het belangrijkste probleem, maar het is toch ook zo dat, na de verlening van een opdracht aan Team Consult, aan geen enkel (ander) bureau of instituut een vervolgoopdracht is gegeven. De enige aanvaardbare verklaring die ik dus kan verzinnen, is dat de regering met het verlenen van een beperkte opdracht heeft gepoogd een discussie over het politiebestedel te voorkomen resp. de discussie hierover in te perken tot een discussie over de interne bedoening van de politiediensten. Dat deze poging, als 't er een was, overigens is mislukt, bewijst niet alleen deze studiedag maar ook het rapport van Team Consult. Dit eindigt toch met een voorstel voor een drastische reorganisatie van dat bestel!

2. Waarom aan Team Consult?

Op zichzelf waren er in 1985 voor de regering meerdere mogelijkheden om het onderzoek dat haar voor ogen stond, te laten uitvoeren. Het is nuttig, denk ik, die hier een voor een de revue te laten passeren. Nuttig met het oog op een bepaling van de politieke status van het rapport van Team Consult. Nuttig ook met het oog op de toekomst van het betreffende politiewezen in het land.

Het lag, lijkt mij, indertijd inderdaad niet voor de hand om een onderzoek te laten instellen door een parlementaire commissie. Niet alleen vanwege het feit dat er net zo'n commissie actief was geweest, maar ook niet omdat het onderzoek dat de regering op het oog had, ook niet erg past in de min of meer gevestigde opvattingen die omtrent de aard van dit onderzoek leven.⁷ Zelf voeg ik daar graag aan toe dat ik me ook zou kunnen indenken dat de regering niet veel fiducia had in de onderzoekskwaliteiten van het Parlement op politiegebied. Het parlementaire onderzoek dat in de jaren 1980-1982 door de commissie Wijninckx werd gedaan naar de problemen m.b.t. de handhaving van de openbare orde, is op een fiasco uitgedraaid. En het onderzoek dat in 1985 door de commissie Collignon werd ingesteld naar de toedracht van het Heizeldrama, is zeker beter dan dat van de commissie Wijninckx, maar gaat toch ook nog aan heel wat feilen mank.⁸

Ook kan ik mij er goed in vinden als de regering niet onmiddellijk heeft gedacht, zou hebben gedacht, aan uitbesteding van het onderzoek aan een universitaire onderzoeksgroep. Het is toch immers zo dat er eigenlijk geen equipe bestond of bestaat die zulk een onderzoek direct had kunnen aanpakken. Wel had kunnen worden overwogen om zo'n equipe voor de gelegenheid te vormen uit gerenommeerde onderzoekers uit de sferen van de rechten, de sociale wetenschappen en de toegepaste wetenschappen. Maar wellicht zou een dergelijke oplossing in de ogen van de regering moeilijkheden hebben opgeleverd bij de keuze van een of meer universiteiten of bij de regering te veel vragen hebben opgeroepen over de timing en de beheersing van het onderzoeksproces. Hier wil ik dan echter wel direct aan toevoegen - vooruitlopend op wat volgt - dat de keuze voor een universitaire onderzoeksgroep - achteraf gezien - in termen van kwaliteit van onderzoek zeker beter zou zijn uitgevallen dan de keuze die nu is gemaakt. Maar goed: gedane zaken nemen geen keer.

Het had op zichzelf wel in de rede gelegen om een staatscommissie te belasten met een onderzoek naar het politiewezen, zelfs indien dit was beperkt tot de problemen die in de onderhavige opdracht worden aangeduid. Het is toch immers zo dat in het begin van deze eeuw al eens een dergelijke staatscommissie heeft gefunctioneerd: de *Commission de la police rurale* die in 1904 een, zeker voor die tijd, prima rapport heeft vervaardigd over de toestand, de wantoestand beter, van het politiewezen in de meer landelijke streken van het land.⁹ En daarboven had de instelling van een dergelijke commissie, op voorwaarde dat ze goed bemand en uitgerust was, niet alleen borg gestaan voor de kwaliteit van het geleverde werk, maar ook met meer gezag aanbevelingen kunnen doen dan een of andere commerciële onderneming. Waarom het er dan toch niet van is gekomen om zo'n commissie in het leven te roepen, is mij, eerlijk gezegd, een raadsel. Is het niet gebeurd omdat deze formule in eigen land - niet in Groot-Brittannië bv., waar sedert de jaren '20 ettelijke *Royal Commissions on the Police* voortreffelijk werk hebben gedaan¹⁰ - sowieso heeft afgedaan? Of is er niet toe overgegaan om ook langs deze weg de problematiek van het politiewezen zo ver mogelijk van de politieke agenda af te voeren? De eerstgenoemde mogelijkheid sluit ik natuurlijk niet uit. Maar gelet ook op de enge opdracht die is verleend, hoeft de laatstgenoemde mogelijkheid ook niet zonder meer terzijde te worden geschoven.

Wat de regering ook had kunnen doen - zeker nu ze de problematiek alleen op het niveau van de politiediensten onderzocht wilde zien - was

de instelling van een ambtelijke projectgroep geweest. En dan denk ik niet aan een groep departementale ambtenaren en kabinetsmedewerkers, maar wel aan een groep gekwalificeerde jongere officieren uit de diverse diensten, eventueel bijgestaan door externe deskundigen, van welke huize ook; een groep dus à la Projectgroep Organisatiestructuren die op het einde van de jaren '70 in Nederland zoveel heil heeft gesticht. De voordelen van zo'n projectgroep waren legio geweest: grondige kennis van de gerezen problemen, realistisch gehalte van de aangedragen oplossing, interne mobilisering van de politiediensten, externe erkenning van talentvolle mensen in de politiegelederen, enz. Nadelen schieten mij eigenlijk niet te binnen, op voorwaarde dat zo'n groep zelf zijn werkwijze mag bepalen en zijn rapport gegarandeerd wordt gepubliceerd. Waarom niet is gekozen voor deze weg, laat zich ook raden. Omdat ze niet gebruikelijk is? Omdat ze te open, en dus te bedreigend is voor allerhande autoriteiten? Omdat ze - als te intern - niet leek te verdedigen naar de publieke opinie toe? Ik weet het niet! Maar ik vind het echt een gemiste kans dat deze oplossing niet eens is uitgetoet. ¹¹

Waarom tenslotte dan wel zijn toevlucht genomen tot een commerciële firma? Omdat dit wél past in een door McKinsey, Price Waterhouse e.d. beheerst tijdsbeeld van bedrijvigheid? Omdat zo'n firma aan de ene kant een stuk onpartijdigheid voorstelt, maar aan de andere kant toch meer aan de opdrachtgever is gebonden dan een universitaire onderzoeksgroep of een staatscommissie? Of, inderdaad, omdat de inschakeling van zo'n firma met een beperkte opdracht de beste manier leek om het politievraagstuk tot een technisch vraagstuk te reduceren, dus: het politiek te ontminnen, te depolitiseren? Een positief antwoord op deze laatste vraag spreekt mij het meeste aan. Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat een negatief antwoord ook niet uitgesloten is.

III. DE UITVOERING VAN HET ONDERZOEK

Maar hoe dan ook: op 30 augustus 1985 werd aan Team Consult een relatief beperkte onderzoeksopdracht gegeven en het komt er nu op aan te bezien, te beoordelen, hoe deze firma dit heeft aangepakt en uitgevoerd.

De moeilijkheid waarop men direct stuit, is de volgende: aan welke criteria mag de geleverde prestatie worden afgemeten? Of met andere woorden: welke is de status van het verrichte onderzoek? Is het een wetenschappelijk onderzoek geweest? Of een onderzoek dat daarop moet lijken? Of gaat het om niet meer dan een wat fors uitgevallen bedrijfskundig advies? Het antwoord op deze vragen is niet duidelijk of, beter, er zijn op deze vragen verschillende antwoorden mogelijk. De firma Team Consult zal opwerpen dat haar prestatie moet worden beoordeeld in het licht van wat in de wereld van *auditing* en *consultancy* gangbaar is. En deze stellingname lijkt mij van haar uit gezien ook billijk. Alleen... het is wél zo dat b.v. de situatie in Nederland laat zien dat firma's à la Team Consult daar in het verleden onderzoeken hebben gedaan waartussen zéér grote kwaliteitsverschillen bestaan. En dit gegeven vormt voor mij dan de aanleiding om in het onderhavige geval te zeggen dat strenge beoordelingscriteria mogen worden gehanteerd. Waarom precies? Ten eerste omdat het hier ging om onderzoek van een uiterst gewichtig sociaal en politiek probleem. Ten tweede omdat er de financiële middelen waren om goed onderzoek te doen. En ten derde -maar dit is meer een argument achteraf - omdat de firma Team Consult door haar omvangrijk rapport en m.n. door de voorstellen die ze hierin ontwikkelt, zelf hoge verwachtingen omtrent haar eigen onderzoek oproept.

Bij het zoeken naar een antwoord op de vraag wat een goed onderzoek, en meer bepaald een goed beleidsgericht onderzoek is, komt men vanzelfsprekend terecht in de discussie die daarover wordt gevoerd. Discussie..., dus dit wil zeggen dat er verschillen van opvatting bestaan.¹² Maar deze verschillen gaan niet zo ver dat er als het ware geen normen, geen criteria, voor zulk onderzoek zouden bestaan. Welke dat allemaal precies zijn, hoeft hier niet te worden besproken. Maar zoveel is wel zeker dat minstens toch mag worden verlangd dat de uitgangspunten van het eigen onderzoek worden geëxpliciteerd en dat de gehanteerde methoden van onderzoek worden verantwoord.

1. De uitgangspunten van het onderzoek

Wat in een onderzoek "de uitgangspunten" zijn, staat niet vast. Daar kan men eng en breed over denken. In mijn navolgend commentaar hang ik een wat ruime opvatting aan. Tot de uitgangspunten reken ik enerzijds de meer theoretische inzichten die omtrent het object van de opdracht worden gehuldigd en anderzijds de operationele inzichten die

in aansluiting hierop over de opdracht zelf naar voren worden gebracht, en die dus bepalend zijn voor het onderzoek dat concreet zal worden verricht.

De eerder theoretische inzichten die in het rapport van de firma Team Consult over politiekorpsen worden tentoongespreid, stellen in mijn ogen niet veel voor. En ik zeg dit hier niet in de eerste plaats omdat de betrokken onderzoekers niet of nauwelijks hebben kennis genomen van de betere onderzoeksliteratuur die er over de organisatie en werking van politiekorpsen in binnen- en buitenland bestaat, hoewel het natuurlijk erg onverstandig is geweest om dit niet te doen. Er valt immers een hoop uit te leren over b.v. de rol van de individuele politiemann, over de spanningsverhouding tussen *management cops* en *street cops*, over de positie van politiediensten temidden van andere overheidsdiensten, over de betrekkingen tussen politie en bevolking(sgroepen), over de betrekkelijkheid van de effecten van politie-optreden etc., etc. Maar ik durf dit hier wel te stellen omdat in hoofdstuk 3, waarin het object van de probleemstelling onder de titel *Veiligheid en politie* wordt uitgewerkt, een beeld van de politie of, beter, een beeld van de taak en de rol van de politie wordt opgehangen, dat ondanks alle "plaatjes", toch maar zeer ten dele een weerspiegeling van de werkelijkheid vormt. Want hoe wordt de politie voorgesteld? Als een orgaan dat hoofdzakelijk, zoniet uitsluitend, is belast met de bestrijding van criminaliteit en dat in deze wel een primaire rol speelt temidden van andere instellingen en instituties, maar toch vooral is ingeschakeld in de justitiële, strafrechtelijke reactie op misdadig gedrag. Welnu, deze voorstelling van zaken staat toch niet alleen volkomen haaks op al het onderzoek dat in de voorbije jaren (in het buitenland) omtrent de taak en de rol van de politie is verricht, zij strookt toch ook helemaal niet met de werkelijkheid in België. Niet alleen is zij op geen enkele manier te rijmen met de bestuurlijke kaders waarbinnen diensten als de rijks-wacht en de gemeentepolitie functioneren: spelen de "politiedepartementen" opeens geen rol meer? Staan de gemeentebesturen ineens buiten spel? Zij sluit toch ook totaal niet aan op wat er bekend is over de taken die de politiediensten werkelijk vervullen, en op hetgeen de meeste politiemensen, zichtbaar voor veel mensen, dag in dag uit vooral doen: alle mogelijke vormen van assistentie, hulp- en dienstverlening; allerhande administratieve en logistieke taken; tal van kleinschalige en grootschalige verstoringen van de openbare orde kanalisieren; allerlei bijdragen leveren aan de bestuurlijke handhaving van bijzondere wetten etc., etc. De visie op de politie die de firma Team

Consult tentoonspreidt, slaat dus, zou ik haast zeggen, werkelijk nergens op. En was het nu nog bij het poneren van die visie gebleven, dan was het mij tot daar aan toe geweest. Maar de onderzoekers zijn onvergeeflijk de fout ingegaan toen ze vanuit deze volstrekt eenzijdige, minimalistische visie de probleemstelling zijn gaan uitwerken. Want deze operatie heeft ertoe geleid dat het politieprobleem is getransformeerd tot een probleem van politieke criminaliteitsbestrijding.

Over de manier waarop dit (nieuwe) probleem vervolgens is uitgewerkt, wil ik het nu maar niet hebben. Maar onder verwijzing naar een omvangrijk rapport dat ik in 1985 samen met enkele van mijn toenmalige medewerkers over deze kwestie heb geschreven, meen ik kort te mogen zijn en te moeten opmerken dat dit op een laag, primitief niveau is gedaan.¹³ Waar wel wat (meer) over zou moeten worden gezegd, is over de manier waarop de (oorspronkelijke) opdracht is geoperationaliseerd. Maar dit is moeilijk te doen. Want wat is - wellicht onder invloed van de verschuiving van de probleemstelling - het geval? Dat de onderzoekers hun opdracht eigenlijk helemaal niet hebben geoperationaliseerd. Nergens kan men tenminste lezen wat meer bepaald onder "de huidige situatie van de verschillende korpsen" wordt verstaan. Nergens ook wordt aangegeven wat in enig verband, al was het nog maar het verband van de politieke criminaliteitsbestrijding, "de doeltreffendheid van de korpsen" precies betekent. Het gevolg van een en ander is dan ook dat er, inhoudelijk gezien, zo goed als geen band bestaat tussen de beschouwingen die in hoofdstuk 3 ten beste worden gegeven, en de beschrijvingen van het politiewezen in de daaropvolgende hoofdstukken. Of, negatief gezegd: deze beschrijvingen hangen in de lucht. Dit is misschien nog niet zo erg voor zover ze alleen maar de materiële, personele en andere toestanden in de politiekorpsen betreffen, maar het is wel van groot belang naar het tweede deel van de gegeven opdracht toe. Want nu op geen enkele plaats wordt gedefinieerd wat "de doeltreffendheid" is, kunnen noch uitspraken worden gedaan over de (on-)doeltreffendheid van de korpsen op dit ogenblik, noch over de positieve of negatieve bijdragen die de implementatie van de gedane voorstellen hieraan zou leveren. Maar, als ik het rapport goed heb gelezen, heeft de firma Team Consult zich ook niet aan het doen van zulke uitspraken gewaagd. Dat ze zodoende echter fundamenteel heeft verzaakt aan haar opdracht, zal duidelijk zijn.

2. De methoden van het onderzoek

In hoofdstuk I van het rapport wordt een overzicht gegeven van de “bronnen” waaruit Team Consult heeft geput bij de vervaardiging van haar studie. Achtereenvolgens worden daar opgesomd: literatuurverzameling, interviews met “hooggeplaatste personen en beroepsmensen”, bezoeken aan politiekorpsen, deelname aan operaties op het terrein, specifieke analyses zoals bezoeken aan buitenlandse politiekorpsen en onderzoeken van persberichten, en een schriftelijke enquête.

Dit klinkt natuurlijk allemaal heel aardig. Maar wat stelt een en ander werkelijk voor? Welnu, dat kan geen lezer zo direct achterhalen. Want op geen enkele manier wordt direct inzicht verschaft in wat er feitelijk is gedaan. Om het voorbeeld van de bezoeken aan politiekorpsen te nemen: hoeveel bezoeken zijn er afgelegd? Aan welke korpsen? Voor hoelang? Met welk doel? ... Joost mag het weten. En het zal duidelijk zijn dat dit volslagen gebrek aan verantwoording van de werkwijze die is gevolgd, vanuit methodologisch oogpunt als volkomen onaanvaardbaar moet worden gekwalificeerd. Het is nl. totaal in strijd met een van de voornaamste eisen waaraan goed onderzoek moet voldoen: controleerbaarheid van de weg waarlangs de resultaten zijn verkregen.

Volstrekt oncontroleerbaar is de werkwijze van de firma Team Consult overigens niet. Om bij het genoemde voorbeeld te blijven: het is best mogelijk om in een aantal korpsen alsnog na te vragen wat het bezoek van de leden van Team Consult feitelijk om het lijf heeft gehad. Mij ontbrak nu de tijd om dit op enigerlei wijze systematisch te doen. Maar als die bezoeken op dezelfde voet, op hetzelfde niveau, zijn afgelegd als de literatuurstudies die - naar ik mag aannemen - hun neerslag hebben gekregen in de bibliografie die als bijlage I is gevoegd bij het rapport, dan vrees ik 't ergste. Want deze bibliografie - ik gaf het eerder al aan - toont nl. aan dat het onderzoeksteam massa's belangrijke literatuur gewoon niet heeft geraadpleegd.¹⁴ En daar komt dan nog bij dat deze bibliografie zowel naar inhoud als naar vorm zonder meer beneden alle peil is opgesteld.

Laat ik de bespreking van de onderzoeksmethodes hier maar bij laten, hoewel er heus nog wel het nodige te zeggen zou zijn over o.m. de mogelijkheden en beperkingen die aan de gekozen aanpak zijn verbonden, en over het gebruik dat door het hele rapport heen van cijfermateriaal wordt gemaakt.

IV. DE UITKOMSTEN VAN DE AUDIT

Wie na het vorenstaande zou denken dat ik geen goed woord over heb voor het rapport van de firma Team Consult, moet ik teleurstellen. Want juist op het punt van de uitkomsten heb ik dit wel. Maar om te kunnen preciseren wat ik op dit punt goed vind aan het rapport, wil ik ook in de uitkomsten van het onderzoek een tweedeling aanbrengen: enerzijds de resultaten betreffende de feitelijke toestand van de gezamenlijke politiekorpsen, het politieapparaat, en anderzijds de voorstellen voor reorganisatie van het politiebestedel.

1. De resultaten van het onderzoek

De resultaten van het onderzoek, zoals ik die zie, zijn opgenomen in de hoofdstukken 5 en 6 van het rapport (p. 131-394). Dit zijn de hoofdstukken waarin enerzijds een aantal facetten van de drie grote politiediensten afzonderlijk worden besproken en anderzijds een aantal facetten van deze diensten tezamen. Het is aan de sprekers uit de verschillende politiediensten om zich meer in detail uit te spreken over wat in deze hoofdstukken over de dienst waartoe ze behoren, wordt gezegd. Ik kan het mij dus veroorloven kort en in algemene zin iets te zeggen over de inhoud van deze hoofdstukken.

Dit doende wil ik in de eerste plaats vaststellen dat in deze hoofdstukken inderdaad helemaal wordt voorbijgegaan aan (de werkelijkheid van) de zeggenschapsverhoudingen inzake het politieapparaat en evenzo aan de problematiek van de verkieslijkheid en de behoorlijkheid van (de uiteenlopende vormen van) het politie-optreden, laat staan dat er wordt besproken hoe dit optreden zich in deze opzichten momenteel feitelijk voltrekt. Het is belangrijk om dit te constateren met het oog op de voorstellen van de firma Team Consult.

Op de tweede plaats meen ik te mogen zeggen dat deze beide hoofdstukken voor mensen die min of meer vertrouwd zijn met de problematiek van het politiewezen, op zichzelf niet zo heel veel nieuws bevatten. Wie de politiewetgeving kent, wie de tijdschriften van de verschillende instellingen en verenigingen trouw leest, wie beschikt over de scripties van studenten, interne rapporten van de korpsen etc. en wie regelmatig in politiekringen verkeert, komt het meeste van wat wordt geboden, bekend, vertrouwd, voor. Dit wil niet zeggen dat het allemaal "oude koek" is. Zo heb ik zelf het een en ander bijgeleerd over de

geografische en functionele verdeling van de sterkte van de korpsen, over de evolutie van hun begrotingen en over de toestand van de informatica.

De grootste verdienste van de onderzoekers - ten derde - is naar mijn mening echter dat zij allerlei informatie over de materiële en personele aspecten van de 3 korpsen die tot nu toe her en der was verspreid, hebben gebundeld. Want zodoende is er tenminste eindelijk zoiets als een empirische basis geschapen waarop een globale discussie over al deze aspecten van het politieapparaat in zijn geheel kan worden gevoerd.

2. De voorstellen van Team Consult

Met deze laatste opmerking belanden we tenslotte in de hoofdstukken 7 en 8 van het rapport: de conclusies en de voorstellen, uitgeschreven in maar liefst bijna 100 sub-paragrafen. Ik zeg dit meteen om me direct al te kunnen verontschuldigen voor het feit dat de meeste van de aanbevelingen die worden gedaan, hier buiten beschouwing zullen blijven. Ik mag, ik moet, me blijven concentreren op de grote lijnen.

Dit neemt echter niet weg dat ik eerst ronduit wil zeggen dat in de betrokken hoofdstukken op diverse punten behartenswaardige suggesties worden gedaan. Meer bepaald kan hier volgens mij worden gedacht aan opmerkingen met betrekking tot de organisatie en inhoud van de opleiding van politie-ambtenaren en haar plaats in hun loopbaan, met betrekking tot de informatiesystemen van de politiekorpsen en met betrekking tot de reorganisatie van de wetenschappelijke politie. Op andere punten worden echter suggesties gedaan waar ik mij helemaal niet in kan vinden of waar ik eerder uitgesproken bezwaren tegen heb. Hierbij wil ik verwijzen naar het voorstel om de public relations nationaal te orchestreren, het voorstel om de particuliere bewakingsdiensten in het "veiligheidssysteem" annex het politieapparaat te integreren en om een bepaald soort hulppolitie op te richten.

Deze opsomming van "voors" en "tegens" brengt mij evenwel nu als vanzelf bij het eerste punt van mijn commentaar op dit deel van het rapport van de firma Team Consult, nl. dat nogal wat van de conclusies die worden getrokken en van de voorstellen die worden gedaan, helemaal niet wortelen in de resultaten van het onderzoek. Zo bv. die aangaande de particuliere politie en de hulppolitie. En wat voor een aantal al bij al ondergeschikte punten in de besluiten geldt, dat geldt beslist ook voor het kernstuk ervan, nl. om op enige termijn over te

gaan tot de integratie van de politiediensten in één rijkspolitieapparaat, en dus tot de totale eenmaking van het politiebestedel. Dit voorstel komt wel niet helemaal uit de lucht vallen, maar het kan met de beste wil van de wereld ook niet worden afgeleid uit de analyse van “de situatie van de politiekorpsen”. Want daarvoor is die analyse gewoon veel te beperkt en veel te oppervlakkig geweest.

Waar berust dit belangrijke voorstel dan wel op? Naar mijn mening op eerder impliciete maar hoe dan ook totaal verkeerde uitgangspunten van de onderzoekers. Om dit tweede punt in mijn commentaar hard te maken wil ik graag verwijzen naar het begin van hoofdstuk 7. Want zonder plichtplegingen in de richting van de democratie en de rechtsstaat en zonder een empirisch onderbouwd betoog over de werkelijke toedracht van het politiewerk wordt het politievraagstuk hier opnieuw gereduceerd tot een probleem van politieke misdaadbestrijding. En hoe? Eerst wordt in welhaast apocalyptische termen (“invasie van terreur”) de problematiek van de misdaad voor ogen getoverd en vervolgens wordt in welhaast militaire termen het politieapparaat in stelling gebracht om in gesloten gelederen de “war on crime” te kunnen winnen. Hoeft het betoog dat deze uiterst eenzijdige en zeer eenvoudige voorstelling van zaken geen uitgangspunt kan zijn voor een totale reconstructie van een politiebestedel? Ik dacht van niet!

De firma Team Consult beseft natuurlijk ook wel dat een plotse eenmaking van het Belgische politiebestedel niet geruisloos zal verlopen. Waarom zou er in het rapport anders herhaaldelijk worden verwezen naar de evolutie van het politiewezen in andere landen (zie b.v. p. 405). Maar verwijzingen als deze brengen mij dan wel bij een derde punt van kritiek. Want zoals het niet opgaat om met enkele pennetrekken te refereren naar bestelwijzigingen in het buitenland en dus niet concreet aan te geven om welke wijzigingen in welk land het gaat, zo geeft het in een rapport als dit evenmin pas om maar één reorganisatievoorstel te ontwikkelen zonder aan te geven waaruit de voor- en nadelen van een nieuwe organisatie t.o.v. de bestaande organisatie (zouden) bestaan. Sterker nog: de firma Team Consult had naar mijn mening, alvorens dit ene voorstel te lanceren, alternatieve scenario's voor de toekomst van het politiebestedel moeten ontwikkelen. Een dergelijke werkwijze zou, als ze goed was geweest, niet alleen meer duidelijkheid hebben geschapen omtrent de argumenten voor het voorstel dat nu is uitverkozen; zij zou, als ze goed was uitgevoerd, ook een welkome bijdrage hebben geleverd aan de rationalisering van de discussie over de vraag hoe het verder moet met dat bestel.

Het feit tenslotte dat er van de kant van de politieke en andere beleidsverantwoordelijken tot nu toe niet nadrukkelijk is gereageerd op de uitkomsten van de onderhavige *audit*, onderstreept naar mijn mening wat zoëven is beweerd, nl. dat het voorstel van de firma Team Consult een onbekoekt voorstel is, althans een voorstel dat niet aansluit op de complexiteit van het werkelijke politievraagstuk. Of hiervoor de firma Team Consult een verwijt mag worden gemaakt? Ik meen van wel. Of dit ook zonodig móet weet ik niet. Maar ironisch is het wel. Ik bedoel dat het zo slagvaardig geformuleerde advies een slag in de lucht blijkt te zijn.

V. TOT BESLUIT: HOE NU VERDER?

Zoëven merkte ik op dat het t.a.v. het politievraagstuk merkwaardig stil is aan het politieke front. Deze stilte kan het gevolg zijn van het feit dat andere, meer belangrijke vraagstukken de laatste tijd alle politieke energie hebben geabsorbeerd: de kwestie Zaïre, de staatshervorming etc. En dus zou het een stilte voor de storm kunnen zijn die opsteekt wanneer deze problemen min of meer onder controle zijn gebracht. De vraag is dan natuurlijk: in welke richting gaat de wind waaien? Volgens mij kan hij, in beginsel althans, 2 verschillende kanten uitgaan. De ene kant staat voor een *complementariteitsoptie* in het beleid t.a.v. het politiebesteding. De andere kant zou de *polariteitsoptie* kunnen worden genoemd.

De complementariteitsoptie werd eerder door mij geformuleerd¹⁵, maar zij is onlangs ook verwoord door L. Tobback in zijn hoedanigheid van Minister van Binnenlandse Zaken.¹⁶ In wezen komt deze optie neer op de gedachte dat primair de gemeentepolitie moet instaan voor een adequate uitoefening van de politietaken, maar dat - secundair - de rijkswacht de gemeentepolitie moet aanvullen wanneer het gaat om de vervulling van taken die het vermogen van de gemeentepolitie in territoriale en functionele zin te boven gaan. Het spreekt voor zichzelf dat de realisering van een dergelijke optie goed overleg en strakke coördinatie tussen deze 2 politiediensten en hun resp. overheden vereist. Minder vanzelfsprekend is dat haar verwerkelijking veronderstelt dat de Minister van Binnenlandse Zaken duidelijk (veel) meer te zeggen

krijgt over de gemeentepolitie. En nog minder spreekt het voor velen vanzelf dat het in deze redenering wenselijk is dat het beheer van de rijkswacht wordt overgeheveld naar de Minister van Justitie. Wat er dan met de gerechtelijke politie moet gebeuren, gaat gebeuren, is bijzonder onzeker. Maar ofwel wordt zij opgeheven, d.w.z. geïncorporeerd in de recherchestructuren van de rijkswacht, ofwel wordt zij uitgebouwd tot een dienst die veeleer ondersteunend voor de gemeentepolitie en de rijkswacht werkt, zowel in tactisch, technisch én informatief opzicht, als op het vlak van de opleiding en de uitrusting.

De andere optie is dat de gemeentepolitie aan haar lokale lot wordt overgelaten, d.w.z. op wat stedelijke uitzonderingen na als geheel zal verpieteren tot een "administratieve" politie. Dit lot van de gemeentepolitie zal meebrengen dat de Minister van Binnenlandse Zaken het primaat verwerft inzake het beheer van de rijkswacht. Een dergelijke ontwikkeling zal op haar beurt vergen dat er een enge samenwerkingsrelatie tot stand wordt gebracht tussen deze Minister en de Minister van Justitie, in het bijzonder waar het gaat om het politieke inlichtingenwerk, de opsporing van strafbare feiten en de handhaving van bijzondere wetten als de vreemdelingenwet. Het bestaan van de gerechtelijke politie wordt in deze optie natuurlijk niet bedreigd.

De hamvraag is nu natuurlijk voor welke optie desgevallend zal worden gekozen. Om een aantal redenen sluit ik niet uit dat dit de laatstgenoemde optie zal zijn: polariteit tussen de gemeentepolitie enerzijds en de rijkspolitiediensten anderzijds. Ten eerste niet omdat deze optie niet alleen de minst ingrijpende optie is, maar ook omdat ze in de lijn ligt van wat reeds het geval is, nl. dat het (financiële en functionele) zwaartepunt van het nationale beleid ligt bij de rijkswacht en de gerechtelijke politie, en niet bij de gemeentepolitie, alle omzendbrieven in haar richting ten spijt. Ten tweede omdat het bij de huidige gang van de staatshervorming haast onmogelijk is de positie van de Minister van Binnenlandse Zaken t.o.v. de gemeentepolitie voldoende krachtig te versterken. En ten derde omdat het bepaald niet uitgesloten is dat de huidige Minister van Binnenlandse Zaken - een man van de daad en een man met visie - onder druk van allerhande omstandigheden - b.v. veiligheidsproblemen in het binnenland en internationalisering van de politiesamenwerking - nog tijdens deze race van paard wisselt nl. de complementariteitsoptie ruilt voor de polariteitsoptie. Want ook al hoort men het in kringen van de SP wel niet graag, ik herhaal hier toch maar wat ik vroeger reeds heb vastgesteld: in de daadwerkelijke politiek heeft de (B)SP uiteindelijk steeds gekozen voor het rijkspolitie-

apparaat.¹⁷ Een dergelijke keuze zou op dit moment overigens ook beantwoorden aan het SP-verlangen om de rijkswacht te “demilitariseren”.

C. Fijnaut

NOTEN

1. Van MIGHEM, U., *Etude sur les différents services de police de la Belgique au point de vue de leurs attributions, pouvoirs et obligations, leur organisation, services de bureaux, tenues, rémunérations et recrutements; des qualités physiques et morales nécessaires aux fonctionnaires et agents et des améliorations à apporter à ces différents services*, Bruxelles, 1893.
2. TC Team Consult, *De politiediensten in België*, verslag aan de Minister van Binnenlandse Zaken, Brussel, Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1988.
3. Vgl.: Belgische Senaat, 1986-87, 5-VII - nr. 2, 80 (Verslag van de Commissie voor de Binnenlandse Aangelegenheden over de begrotingen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken voor 1986-1987).
4. Voor het rapport van de onderzoekscommissie, zie: Kamer van Volksvertegenwoordigers, 1984-85, 1232 - nr. 2. Het boek van 't HART, P., en PIJNENBURG, B., is getiteld: *Het Heizeldrama; rampzalig organiseren en kritieke beslissingen* (Alphen aan den Rijn/Brussel, 1988). Zie verder over dit drama o.m. de artikels van DUNAND, M.A., "Violence et panique dans le stade de football de Bruxelles en 1985: approche psychosociale des événements", *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 77e jrg., nr. 5, 1987, 403-440, en van UYTTENDAELE, M., "L'enquête parlementaire sur les événements tragiques qui se sont déroulés le 29 mai 1985 au stade du Heysel; quelques réflexions sur les enquêtes parlementaires et sur la responsabilité ministérielle", *Journal des Tribunaux*, 105e jrg., nr. 5382, 357-370.
5. Zie o.m. FIJNAUT, C., *De zaak François; beschouwingen naar aanleiding van het vonnis*, Antwerpen, 1983; HAQUIN, R., *Operatie staatsveiligheid; de Staatsveiligheid en de WNP*, Antwerpen, 1984; PONSAERS, P. en DUPONT, G., *De Bende; een documentaire*, Antwerpen, 1988; VAN DER VELPEN, J., *De C.C.C.; de staat en het terrorisme*, Antwerpen, 1987.

6. Het onderzoek dat halverwege de jaren '80 door het Ministerie van Binnenlandse Zaken werd uitbesteed aan de Universiteiten, is uitgewerkt in bijlage II van het rapport van Team Consult.
7. Vgl. het in noot 4 geciteerde artikel van UYTTENDAELE, M.
8. Zie FIJNAUT, C., "De (B)SP en het politievraagstuk", *De Nieuwe Maand*, 25e jrg., nr. 8, 1982, 594-605; FIJNAUT, C. en PETERS, T., "Het drama op de Heizel; een nabeschuiving over het parlementaire onderzoek", *Panopticon*, 7e jrg., nr. 3, 1986, 208-217.
9. Commission de la police rurale, *Rapport et propositions présentés au gouvernement*, Bruxelles, 1904.
10. Vgl. FIJNAUT, C., *De toelating van raadsliden tot het politieke verdachtenverhoor*, Antwerpen-Arnhem, 1987, 314-333.
11. Zie mijn eerdere opmerkingen hierover in het artikel: "Memorandum voor de parlementaire onderzoekscommissie", *Panopticon*, 9e jrg., nr. 4, 1988, 349-353.
12. Cf. b.v. VAN DE VALL, M., *Sociaal beleidsonderzoek; een professioneel paradigma*, Alphen aan den Rijn, 1980.
13. FIJNAUT, C., NUIJTEN-EDELBROEK, E.G.M. en SPICKENHEUER, J.P.L., *Politiële misdadbestrijding; de ontwikkeling van het Amerikaanse, Engelse en Nederlandse onderzoek aangaande politieke misdadbestrijding sedert de jaren '60*, 's-Gravenhage, 1985.
14. Het zou te ver voeren om hier een volledig overzicht van de belangrijke politie-literatuur te presenteren. Ik mag de geïnteresseerde lezer gemakshalve verwijzen naar de boekenrubrieken die door mij reeds sedert jaren worden verzorgd in de tijdschriften *Panopticon* en *Delikt & Delinkwent*.
15. FIJNAUT, C., *De gemeentepolitie; een onderzoek naar haar situatie in de provincie Limburg*, Antwerpen, 1985, 173 e.v.

C. Fijnaut

16. TOBBACK, L., “De coördinatie van de politie in België: hoe meer politiediensten, hoe meer veiligheid?”, Brussel, Kabinet van de Minister van Binnenlandse Zaken, 1989.

17. Zie mijn artikel dat reeds is geciteerd in noot 8.